

سازندگان جھکسان ایرانی-اسلامی

..... جان پری

کریم خان زند

کاظم فیروزمند

یادداشت دبیر مجموعه

هدف مجموعه سازندگان جهان ایرانی - اسلامی آشنا ساختن افراد غیر متخصص و علاقه مند به پژوهش های مستند و دقیق درباره تاریخ و تمدن ایران و اسلام است.

مجموعه حاضر در اصل برگرفته از مجموعه سازندگان جهان اسلام به سرپرستی استاد فقید خانم پاتریشیا کرون است. بعد از درگذشت ایشان خانم زابین اشمیتکه و محمد الرهیب سرپرستی مجموعه را بر عهده گرفتند. ما شخصیت های مرتبط با فرهنگ ایرانی را انتخاب کردیم و دست به کار ترجمه شدیم. ممکن است اثری در این مجموعه به فردی غیر ایرانی اختصاص داده شده باشد، ولی آن فرد به دلایل مختلف و در وجوه گوناگون در تاریخ و فرهنگ ایرانی مؤثر بوده است. لذا بی هیچ جانبداری و تعصب و تنها با تأکید بر عوامل تاریخی و نیز صحت در روش تحقیق مجموعه آثار منتشر شده را انتخاب کرده ایم. درست است که این مجموعه به دست متخصص و صاحب نظر در هر موضوع فراهم آمده است ولی - همان طور که ملاحظه خواهید کرد - علاوه بر پژوهشگران علاقه مندان و غیرمتخصصان هم از آن بهره مند می شوند. روش درست و کاویدن منابع و اسناد از جمله ویژگی های کتاب های مجموعه سازندگان جهان ایرانی - اسلامی است. بر خوانندگان هشیار پوشیده نیست که با شناخت و درک درست از گذشته و با آگاهی و تأمل در روزگار امروزی توان افق های درخشانی را پیش روی ترسیم کرد. امید است مجموعه حاضر

هم اطلاعات و دانش خوانندگان علاقه‌مند را بیفزاید و هم دانشجویان را درسی در روش تحقیق باشد، و همچنین صاحب‌نظران را با آثار جدید پژوهشگران غیرایرانی هرچه بیشتر آشنا سازد.

مرتضی هاشمی پور

فهرست مطالب

۱۱	پیش‌گفتار.....
۱۳	۱ ایران و جهان در قرن هجدهم.....
۱۷	ایران و مردمانش.....
۲۳	سلسله صفوی.....
۲۸	نادرشاه افشار.....
۳۱	شهادت اول‌شخص: شیخ حزین.....
۳۵	۲ بازگشت زندیه.....
۳۷	لرها به خانه برمی‌گردند.....
۴۰	مدعیان صفوی.....
۴۶	قاجارها وارد می‌شوند.....
۴۸	مدعیان گمشده و پیدا شده.....
۵۱	۳ تسخیر شمال ۱۷۵۹-۱۷۶۳.....
۵۲	فتوحات محمدخان و شیخ علی‌خان زند.....
۶۰	شهادت اول‌شخص: لوسیور سیمون.....

- بیطرفی قاجارها ۶۳
- آذربایجان: شکست آزاد و فتحعلی خان ۶۵
- ۴ ثبات مرکز، ۱۷۶۳-۱۷۶۶ ۷۱
- تلافی و کشتار ۷۳
- بازپس گیری جنوب: شورش زکی خان زند ۷۶
- لار، یزد، و کرمان: دو تقی ۷۹
- مهار کردن قاجارها، ۱۷۵۹-۱۷۷۷ ۸۵
- ۵ خلیج فارس و خوزستان ۸۹
- جزیره خارگ: هلندی ها و میرمهنا ۹۱
- داستان واره هوشمندانه: «رستم التواریخ» ۹۵
- بنی کعب ۱۰۱
- جنگ با پاشالیق بغداد، ۱۷۷۴-۱۷۷۹ ۱۰۳
- ۶ مرگ کریم خان و جانشینی اش، ۱۷۷۹-۱۷۹۵ ۱۱۱
- حکومت زکی، صادق، و جعفرخان زند (۱۷۷۹-۱۷۸۹) ۱۱۴
- لطفعلی خان زند (۱۷۸۹-۱۷۹۴) ۱۱۷
- شهادت اول شخص: مستر جونز و الماس های لطفعلی خان ۱۲۱
- فتح قاجار ۱۲۶
- ۷ حکومت ایالتی و روابط خارجی ۱۳۱
- نگاه به نواحی غربی ۱۳۳
- کناره خزر و آذربایجان ۱۳۶
- گرجستان و ماورای ارس: درمدار روس ۱۳۹
- ترکیه عثمانی و هند ۱۴۳

- کمپانی های هند شرقی هلند و فرانسه ۱۴۵
- کمپانی هند شرقی بریتانیا ۱۴۶
- ۸ منش و دستاوردهای کریم خان ۱۵۱
- وکیل الرعایا ۱۵۱
- خط مشی های دینی ۱۵۶
- بازسازی اقتصاد ۱۶۰
- بازسازی شیراز ۱۶۳
- هنر و فراغت ۱۶۸
- افسانه و میراث ۱۷۰
- کتابنامه ۱۷۵
- فهرست اعلام ۱۸۱

فهرست تصاویر

تمثال معاصر کریم خان زند	۱۵
نقشه ایران در عهد حکومت زندیه	۲۴-۲۵
تصویر ۱. «قصر قجر»، قصر کریم خان در تهران	۶۷
تصویر ۲. وکیل با خویشان و درباریانش	۷۵
تصویر ۳. شجره سلسله زند	۱۱۳
تصویر ۴. لطف علی خان زند	۱۱۸
تصویر ۵. نقشه شیراز در زمان کریم خان زند	۱۶۴
تصویر ۶. گوشه ای از ارگ شیراز	۱۶۶
تصویر ۷. بازار وکیل	۱۶۷

پیش گفتار

کریم خان زند سرکرده فروپایه یک ایل شبانکاره گمنام بود که بخش اعظم ایران را زیر فرمان درآورد و شیراز را پایتخت خود قرار داد و در سال های اخیر قرن هجدهم (۱۷۵۱-۱۷۹۴/۱۱۶۴-۱۲۰۵ق) سلسله ای کوتاه مدت تأسیس کرد. نام و آوازه او نه به خاطر جنگ های بزرگ و کین توزی های بی رحمانه که مشخصه پیشینیان و جانشینان او برمسند قدرت است، بلکه به خاطر خرد و شعور عملی، تواضع ایثارگرانه، و انسانیته بی غرض در خدمت اتباع و رعایا است. او در ایران به مردی نیکو خصال شهرت دارد که پادشاه خوبی شد و هم چنان خوب ماند؛ آرامش، رونق و عدالت را که سخت مورد نیاز بود، در پی نیم قرن جباریت و آشوب دوباره برقرار کرد. او را صمیمانه «وکیل» می نامند که به معنی نایب السلطنه است. او عنوان «شاه» را نپذیرفت (و بدین سان خاطره اش حتی در جمهوری اسلامی نیز باقی ماند که اصولاً لفظ «شاه» را مذموم می داند) - اما معنی حقیقی «وکیل» از نظر کریم خان بسی فراتر از معنای سنتی آن است، که در فصل ۸ بدان می پردازیم.

دوره زندیه دوره گذار بود. زمانی که ایران می خواست وارد عصر مدرن شود - خود را به لحاظ جغرافیایی و اقتصادی، با تماس مستقیم و منظم با قدرت های اروپایی که سیطره امپراتوری و تجاری خود را در چهار گوشه گیتی می گسترده، دوباره تعریف کند، و در داخل، بین دو آیین رقیب شاه و شیعه، تعادلی جدید ایجاد کند. ورود ایران به عصر مدرن را معمولاً در عصر قاجار، سلسله ماقبل آخر ایران، می دانند

(بنگرید به نیکی کدی، ایران عصر قاجار و برآمدن رضاخان ۱۲۱۰-۱۳۴۴ق).^۱ در واقع، بسیاری از شرایط و لوازم بقای ایران پس از فروپاشی امپراتوری نادرشاه، صرف‌نظر از تجدید حیات و انسجام دوباره‌اش، از قبل در زمان وکیل فراهم شده بود. دست‌کم چندان‌که برای از سرگذراندن دورهٔ فترت کوتاه‌مدت اما خونین جانشینان بلافصل او و جنگ‌شان با آغامحمدخان کفایت کند. این شرایط شامل تداوم اداری و دیوانی، وحدت مذهبی، و روابط دیپلماتیک و تجاری با همسایگان قدرتمند (ترکیه عثمانی و هند بریتانیا) بود.

حوادث تاریخی مذکور در این کتاب اکثراً از منابع معاصر: وقایع‌نامه‌های ایرانی، گزارش‌های سیاحان بریتانیایی، فرانسوی، هلندی، روس و جزاینها که از سرزمین‌های زند بازدید کرده‌اند، و خاطرات ایرانیان و ارمنیان مقیم و مهاجر، گرفته شده است. زیرعنوان «شهادت اول شخص»، نقل قول‌ها و خلاصه‌هایی از سخنان افرادی که بعضی از این حوادث یا اوضاع مذکور در آن فصل را شخصاً تجربه کرده‌اند می‌توان یافت. منابع ذکرشده و آثار دست دوم عمده در کتابنامه فهرست شده است...

می‌ماند این‌که یاد کنم از تشویق و ترغیبی که در طول سال‌ها از ناحیهٔ بازماندگان طایفهٔ زند (و اعیان آزادخان افغان) برای ترویج و معرفی تاریخ کریم‌خان و زندیه دیده‌ام. بازماندگان زند که در سرتاسر ایران و در خارج پس از پیروزی قاجارها پراکنده شدند، دارندهٔ میراثی پرشکوه و پرارج هستند که نباید فراموش کرد. اگر این کتاب در حفظ این میراث کمکی به آنان و فرزندان آنان بکند و خوانندگان بیشتری را علاقه‌مند سازد، به هدف خود دست یافته است.

ایران و جهان در قرن هجدهم

قرن هجدهم در اروپا و آمریکا دوره‌ای مهم، عصر سلطه جویی و توسعهٔ ارضی، شکوفایی فرهنگی و دستاوردهای علمی بود. جنگ‌های بزرگ، جدایی و مخالفت‌های بدون شهادت، انقلاب‌های سیاسی و اقتصادی و آغاز پایان برده‌داری را به ارمغان آورد. موتور اصلی تغییر در اکثر این زمینه‌ها قانون بود. این اصل وارسته از هر قیدی، اما به طور بسیار انتزاعی مظهر اصلاتی آسمانی، انسجام و یکپارچگی جامعه را تضمین می‌کرد و در کاربرد عامش (که در زمان، دیگر نوآوری زمانه، از آن تجلیل یا انتقاد می‌شد) پاگرفتن مفهوم جدید پیشرفت را سامان می‌داد.

ما امروزه از خصلت دوران‌ساز تمدن خود در قرن هجدهم چندان آگاهی داریم که (در بریتانیا و اکثر کشورهای مشترک‌المنافع، اروپا، و حتی در آمریکای ضد سنت) هنوز برخی مناسبت‌های ویژه و حرفه‌های پرخرمت را با پوشیدن شلوار سه‌ربعی، کلاه‌گیس‌های پودرزده، و کلاه‌های سه‌گوش سال‌های ۱۷۰۰، گرامی می‌داریم. چه در اکتوبر فست در باواریا، و چه در لباس مرسوم قاضی‌ها و وکلا در بریتانیا، به اوج پرشکوه یک گذار طولانی از

1. Keddie, *Qajar Iran and the Rise of Reza Khan (1796-1925)*